

Платон ТРЕТЯК, Григорій КРИНИЦЬКИЙ, Анатолій ДЕЙНЕКА

СТАН ЛІСІВ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЛЬВІВЩИНИ

Протягом останнього тисячоліття докорінних змін зазнали лісові ландшафти регіону, скоротилась загальна лісистість: у горах до 40–60, а на рівнині — до 12–40 %. Особливо потерпіли у другій половині XX століття дубові лісостани. Сьогоднішній стан лісів з еколого-економічного погляду викликає стурбованість, особливо це стосується вікової структури лісів, їх видового складу та продуктивності.

Рослинність Львівщини за геоботанічним районуванням належить до провінції широколистяних лісів Центральної Європи. Інтенсивне господарське освоєння території тут розпочалося на початку другого тисячоліття з виникненням великих населених пунктів початково на Поліссі та Прикарпатті, а потім на Поділлі і у Карпатах (табл. 1).

Таблиця 1

Виникнення великих населених пунктів на Львівщині

Століття*	Населений пункт	Природничий район
до XI	Белз, Перемишль, Червенські міста	Полісся
XI	Броди, Буськ, Дрогобич	Полісся, Прикарпаття
XII	Жидачів	Прикарпаття
XIII	Бібрка, Львів, Мостиська, Самбір, Стара Сіль, Судова Вишня	Поділля, Прикарпаття, Полісся
XIV	Доброміль, Жовква, Стрий, Сколе, Угнів, Хирів, Яворів	Полісся, Прикарпаття
XV	Кам'янка-Бузька, Моршин, Перемишляни, Славське, Радехів, Сокаль, Турка, Шкло	Карпати, Поділля, Полісся
XVI	Старий Самбір, Бориня	Прикарпаття, Карпати

Спочатку заселені та агрокультурно перетворені були лісові угіддя прилеглих до річок високих річкових терас із багатими заплавленими лісовими ґрунтами та на розчленованих височинах. Початково практикувалась вогнева система рільництва: ліси спалювали, розкорчовували, а землі перетворювали в сільськогосподарські угіддя.

* Вказано період першої згадки про населений пункт в історичних документах.

Протягом XV—XVIII ст. особливо інтенсивного господарського використання зазнали ліси рівнинної частини Львівщини, зокрема Полісся, поблизу русел річок Західний Буг і Стир. Ліси спалювали для виробництва поташу, пізніше деревину твердолистяних порід використовували як паливо для „гут“ і „рудень“ — виробництв, що займалися виплавлянням заліза та скла. Трохи пізніше, у період розвитку містобудівництва в Західній Європі та для розбудови флоту, розпочалися інтенсивні заготівлі високоякісної деревини сосни і дуба для виготовлення кораблів, а в'яза, клена, липи, ясена — для виробництва меблів [1].

Спалювання та вирубування лісів на Поліссі зумовило не тільки виникнення великих безлісних просторів, а й розвіювання пісків, а в пониженнях рельєфу заболочення, що призвело, своєю чергою, до зміни гідрологічного режиму території. У таких умовах штучне відновлення лісів було затруднене, а природне відбувалося за рахунок дрібнолистяних порід: берези, осики, верби, вільхи, насіння яких легко і у великій кількості заносилось вітром на значні відстані і було добре пристосоване для проростання у вологих та перезволожених умовах. Великих змін зазнали ліси Полісся також за рахунок вегетативного (порослевого) поновлення малоцінних порід. Упродовж останніх декількох століть на Поліссі відбулися істотні деградаційні зміни у структурі лісів, що полягали у скороченні площ висопродуктивних деревостанів за участю широколистяних деревних порід (дуб, в'яз, ясен) та високобонітетних сосняків. Їх місце поступово зайняли вторинні низькопродуктивні і біологічно нестійкі лісостани з перевагою малоцінних дрібнолистяних видів та порослевого, ураженого гнилями потомства.

Інтенсивне перетворення лісових ландшафтів Карпат тривало протягом останніх п'яти століть і було пов'язане з їх заселенням. Населені пункти початково концентрувалися поблизу основних транспортних шляхів, що зв'язували Галичину з Закарпаттям, зокрема на терасах уздовж річок Сян і Дністер, пізніше — Стрий та Опір. Промислові заготівлі деревини розпочалися у горах переважно у XVIII ст. і набули тотального розмаху в XIX ст. Другий етап тотального вирубування лісів у Карпатах, зокрема в Бескидах Львівщини припадає на 50—60 роки XX ст. У зв'язку з цим можна вважати, що ліси гірської частини Львівської області, щонайменше, вже двічі, а то й тричі були суцільно зрубані. Таке вирубування лісів у Карпатах призвело до небажаних змін рослинного покриву та гідрологічного режиму гірських природних комплексів і виникнення масштабних шкідливих геофізичних та екологічних процесів — повеней, вітровалів, ерозії ґрунтів.

Найпізніше господарського освоєння зазнала Придністровська низовина. Як вказує відомий лісівник і еколог XIX ст. Еміль Головкевич [2], ще два століття тому тут мало місце постійне затоплення, перезволоження, нагромадження мулистого матеріалу, формування торфовищ. Значна частина території була зайнята мочарами та стоячими водоймами, локально — заплавленими вербняками, дібровами, вільшинами. На початку XIX ст. тут розпочато меліоративні осушувальні роботи, спрямлення русла ріки і розчищення його від стовбурів дерев [3]. Такі меліорації були продовжені і у XX ст. Вони, урешті-решт, призвели до кардинальних змін природного середовища низовини. На місці колишніх мокрих і сирих вербняків, заплавлених дібров, вільшин і боліт майже повсюдно були створені сільськогосподарські угіддя: рілля, сінокоси, пасовища. Нині типові чорновільшаники та

вербняки, рідше заплавні діброви зустрічаються тут лише локально, на сезонно перезволожених, сирих та мокрих торфово-акумулятивних ґрунтах.

Знищення лісів на Прикарпатті та Подільській височині призводило до зникнення шпилькових видів: ялиці білої та ялівцю звичайного, смереки. Значної шкоди зазнавали також популяції дуба і бука, оскільки їх вирубування та спалювання значно обмежували можливість природного насінневого відновлення дібров і бучин. Природні лісовідновні процеси тут, подібно як і в інших районах, відбувалися з пріоритетом малоцінних порід — тополі, осики, берези, клена тощо. Подальша господарська діяльність у межах височини в період середньовіччя та раннього капіталізму була спрямована на штучне вирощування дубових лісів, а також смереки, оскільки деревина цих видів знаходила широкий попит на європейських ринках [1].

З тих же економічних міркувань у Карпатах на місці зрубаних лісів наприкінці XIX та до 70-х років XX століття практикувалось масове штучне створення смерекових монокультур. В кінцевому підсумку це призвело до докорінної зміни характеру лісів Бескид. Практично повсюдно зникли ялицеві, букові і змішані ялицево-смереково-букові деревостани, їхнє місце зайняли штучні смерекові ліси. Це призвело не тільки до змін у біорозмаїтті регіону, а й до виникнення інших небажаних біогенних явищ: зараження насаджень кореневою губкою, опеньком, а потім їх всихання, відмирання, інвазійного зараження ентомошкідниками.

Лише після Першої світової війни вчені-лісівники та практики Львівщини домоглися застосування науково обґрунтованого підходу до лісокористування з урахуванням річного приросту та захисного значення лісових ділянок, необхідності поступового оздоровлення лісів, вирівнювання їх вікової та якісної структури, породного складу, поліпшення їх санітарного стану.

В період 60—80 років XX століття проводився значний обсяг лісовідновних заходів, зокрема заліснення еродованих земель. Так, лише силами Державного лісгосподарського об'єднання „Львівліс“, якому належить близько 67 % лісових масивів області (табл. 2), протягом 1990—1999 років проведено лісовідновлення на площі 22035 га, з них посаджено лісокультур на 19373 га, в тому числі 10366 га — в гірських районах і 1471 га — на непридатних для сільського господарства землях. Усе ж такий обсяг лісовідновлення очевидно є недостатнім, оскільки він становить за 10 років лише 5,2 % вкритої лісом площі. Він лише на половину забезпечує необхідне лісовідновлення, решта відновних процесів відбувається через природне самозаростання зрубів.

У 60—80 роках найціннішим лісовим масивам було надано статус заповідних об'єктів різного рівня і значення (табл. 2). Цей процес тривав і впродовж останніх двох десятиліть, однак набув певних, не зовсім виправданих тенденцій, оскільки площа мережі заповідних об'єктів в області зросла значною мірою за рахунок малоцінних природних і господарських угідь і скоротилася за рахунок рідкісних у європейському масштабі деревостанів старшого віку, зокрема дуба звичайного. Так, у 1998—1999 рр. зліквідовано заповідність урочища „Корналовичі“, площа якого становила 774 га, зменшено площі інших заповідних об'єктів та проведено вирубування у ландшафтному заказнику „Моршинський“ та „Кошів“: до

вирубвання були призначені деревостани з участю дуба віком понад 160 років.

Станом на кінець ХХ століття у Львівській області загальна лісистість становить 29,1 %. Оскільки тривалість лісокористування та інтенсивність трансформації лісів у різних районах була різною, відповідно сформувалася певна структура лісистості області (табл. 2 і 3). Найбільша відносна площа лісів у гірських районах (Сколівський, Турківський, Старо-Самбірський), а також на Поділлі, власне на Розточчі (Яворівський р-н). Найменше вкритих лісом земель, лише близько 12 %, нараховується у Городецькому та Самбірському районах. Крім того, тут на прилягаючих до р. Дністер територіях склалася і відповідна неблагополучна екологічна ситуація: сюди стікаються усі повеневі води, що призводить до високого підняття рівня води в гідромережі і тривалих масштабних затоплень. Серед фізико-географічних районів області найбільшою лісистістю характеризується середньогір'я Бескид (60 %), найменшою Прикарпатська низовина, Полісся та Опілля (див. табл. 2).

Таблиця 2

Лісистість і відносна площа заповідних територій Львівської області за фізико-географічним районуванням

Фізико-географічний район	Орієнтовна лісистість, %	Відносна площа заповідних територій, %
Вододільно-верховинський	50	19
Бескидський середньогірний	60	37
Бескидський низькогірний	40	10
Прикарпатський височинний	30	1,9
Прикарпатський низинний	15	0,24
Опілля	13	1,8
Поділля	30	7,7
Полісся	28	0,5
Разом	29,1	—

Інтенсивне лісокористування протягом другої половини ХХ ст. призвело до виникнення непропорційної вікової структури лісів (рис. 1, табл. 4). У межах Львівської області лише приблизно 6 % вкритих лісом земель зайнято досяглими та перестійними деревостанами. Найгірша ситуація склалася з деревостанами шпилькових видів. Майже 45 % площі таких лісів зайнято молодими лісостанами, які досягнуть експлуатаційного віку не раніше ніж через 30—40 років. Особливо невтішною в еколого-економічному відношенні є вікова структура соснових та смерекових деревостанів. Молодняки сосни і смереки займають у 2,5—3,0 рази, а середньовікові лісостани у 2,2—2,3 рази більшу площу, ніж пристигаючі, достиглі та перестійні насадження (табл. 4). Окрім цього критична екологічна ситуація склалася в ялинових монокультурах всіх вікових груп, зростаючих в Карпатах і на Передкарпатті на місці дібров і бучин. Монодомінантні смеречини в цих лісосослинних умовах відрізняються

швидким ростом і високою продуктивністю. Вже в 60 річному віці запаси стовбурної деревини в них сягають 500 куб. м на 1 га і більше. Однак вже змолоду похідні смеречини масово пошкоджуються сніголомами, буреломами та вітровалами, уражаються опеньком, кореневою губкою, іншими грибними хворобами та ентомошкідниками. В останні роки дуже поширеним явищем є масове усихання монокультур смереки, що призводить до збільшення обсягів санітарних вирубів та оголення значних лісових площ.

Таблиця 3

Розподіл вкритих лісом площ за адміністративними районами та землекористувачами у Львівській області (тис. га) за даними Державного лісового кадастру станом на 1 січня 1999 р.

№ п/п	Адміністративний район	Загальна площа	Вкриті лісом землі				
			землекористувачі			Разом	Відносна площа, %
			Держ-комліс	Мінагро-пром	Інші		
1.	Сколівський	147,1	55,5	30,7	10,1	96,3	65,5
2.	Турківський	119,4	28,6	26,9	0,5	56,0	46,9
3.	Яворівський	154,4	13,8	9,1	42,3	65,2	42,2
4.	Старо-Самбірський	124,5	28,3	19,3	0,7	48,3	38,8
5.	Дрогобицький	121,0	35,4	7,9	0,4	43,7	36,1
6.	Бродівський	116,2	30,9	5,2	0,2	36,3	31,2
7.	Перемишлянський	91,8	23,4	2,9	0,1	26,4	28,8
8.	Стрийський	80,8	14,7	5,1	2,3	22,1	27,4
9.	Миколаївський	69,4	16,2	1,7	0,1	18,0	25,9
10.	Радехівський	114,4	24,0	4,5	0,1	28,6	25,0
11.	Буський	85,0	15,6	3,4	0,3	19,3	22,7
12.	Сокальський	157,4	27,1	6,2	0,6	33,9	21,5
13.	Золочівський	109,7	21,3	2,1	0,1	23,5	21,4
14.	Жовківський	129,4	20,7	6,3	0,4	27,4	21,2
15.	Жидачівський	99,6	13,9	4,9	0,2	19,0	19,1
16.	Кам'яно-Бузький	86,8	9,7	5,4	1,4	16,5	19,0
17.	Мостиський	84,5	11,9	0,8	3,0	15,7	18,6
18.	Пустомитівський	94,7	13,3	1,4	0,7	15,4	16,3
19.	Городоцький	72,6	8,1	0,5	0,4	9,0	12,4
20.	Самбірський	93,4	10,0	0,8	0,3	11,1	11,9
21.	Міста обласного підпорядкування	29,6	3,3		0,2	3,5	11,8
Разом		га	2181,7	425,7	145,1	64,4	635,2
		%	100	19,5	6,7	3,0	29,1

Кращою є вікова структура деревостанів за участю листяних твердо-деревинних порід, особливо бука та граба. Основну частку їх складають середньовікові деревостани (табл. 4). Однак насадження з перевагою дуба звичайного викликають певне занепокоєння. Лише 8 % їх за площею від-

несені до категорії пристигаючих, стigliх та перестійних. Враховуючи високий вік рубання їх, річна лісосіка повинна бути дуже обмежена. Слід також зазначити, що внаслідок посиленої антропогенної трансформації широколистяні ліси твердодеревинних порід сьогодні значною мірою замінені деревостанами листяних м'якодеревинних порід (табл. 4). Вони не мають особливого лісосировинного значення, а у зв'язку з нижчим віком рубки підлягають вирубуванню у віці 60—70 років, а отже мають менші гідрологічно-захисні функції і санітарно-гігієнічне значення.

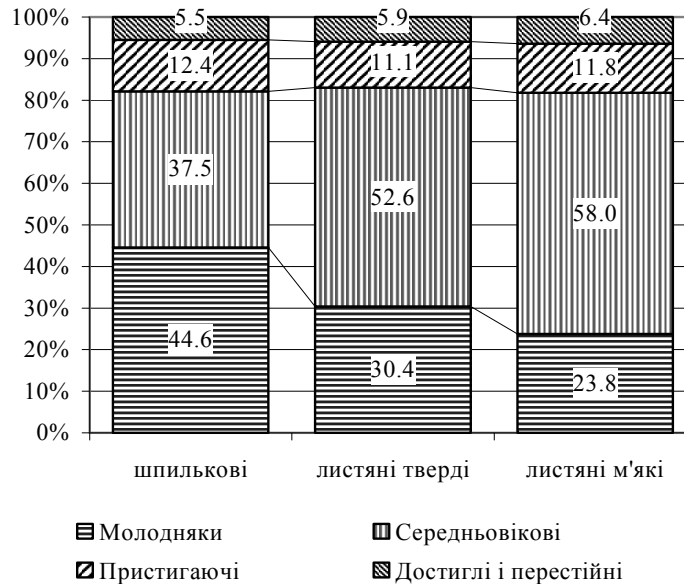

Рис. 1. Особливості вікової структури лісів Львівщини

Негативні тенденції спостерігаються в нагромадженні фітомаси пристигаючими, стigliми і перестійними насадженнями дуба і модрина (табл. 5). Нині їхні запаси значно нижчі, ніж ті, які були до 1960 року в лісах України. Це особливо стосується високостовбурних насаджень дуба звичайного. Спостерігається також зниження запасів достиглих і перестійних деревостанів бука, клена і дуба у порівнянні з пристигаючими, що певною мірою пояснюється не завжди виваженим веденням у минулому доглядових та санітарних рубань.

У зв'язку з такою ситуацією нині лісозаготівлі в лісах області проводяться у поміркованому розмірі, що становить не більше 30 % від сумарного річного приросту лісу. Гадаємо, що така практика позначиться у майбутньому позитивно на віковій та якісній структурі лісу.

Проте є і позитивні результати лісгосподарської діяльності, особливо це стосується соснових і ясеневих насаджень на рівнині, адже їх запаси на 1 га сьогодні на 15—20 % вищі, ніж ті, які були до 1960 року (табл. 5).

Таблиця 4

Розподіл вкритих лісовою рослинністю земель (га) за породами, що переважають, та групами віку у Львівській області станом на 1 січня 1999 року

Переважаюча порода	Разом	У тому числі за групами віку			
		Молоді	Середньо-вікові	Пристигаючі	Достиглі та перестійні
Шпилькові					
Сосна	148493	64508	58292	20253	5440
Смерека	104473	50872	36897	9356	7348
Ялиця	46958	18420	16778	7972	3788
Модрина	4075	3269	550	151	105
Разом	303999	135502	114074	37732	16691
Частка, %	100	44,6	37,5	12,4	5,5
Листяні тверді					
Дуб високовбудурний	113335	49361	55035	6552	2387
Бук	107825	21410	60693	16713	9009
Граб	16814	1471	10384	3025	1934
Дуб низьковбудурний	4643	778	2269	432	1164
Ясен	4492	1707	1969	711	105
Клен	1941	1170	662	90	19
Акація	235	10	69	26	130
В'яз	13	6		6	1
Разом	249299	75913	131081	27556	14749
Частка, %	100	30,4	52,6	11,1	5,9
Листяні м'які					
Вільха	48488	13604	28016	4641	2227
Береза	15998	2256	9954	2533	1255
Разом	68714	16357	39870	8074	4413
Частка, %	100	23,8	58,0	11,8	6,4
Разом, шпилькові + листяні	622012	227782	285025	73362	35843
Частка, %	100	36,6	45,8	11,8	5,8
Інші деревні породи	101	24	53	2	22
Чагарники	333	208	24	9	92
Частка, %	100	62,5	7,2	2,7	27,6
Разом	622446	228014	285102	73373	35957
Частка, %	100	36,6	45,8	11,8	5,8

Висновки і пропозиції

Сучасна лісисгість області, 29,1 %, є занадто низька і не виправдана з еколого-економічного погляду.

Унаслідок надмірної експлуатації особливого знищення зазнали широколистяні ліси, зокрема з перевагою дуба звичайного, вони потребують нині охорони та інтенсивного відновлення

Для збереження та відновлення генофонду лісів Львівщини радикальними бачаться заходи щодо перегляду мережі природно-заповідних територій у напрямі збільшення її територіальної частки в межах Прикарпатської височини, низовини, Опілля і Полісся, ширшого охоплення рідкісних вже сьогодні деревостанів старшого віку дуба звичайного, в'яза шорсткого та в'яза гладкого, а також ін. цінних порід.

Таблиця 5

Середні запаси (куб. м/га) лісових насаджень Львівщини за переважаючими лісовими породами та групами віку

Переважаюча порода	Разом	У тому числі за групами віку				1960 [4]
		Молоді	Середньовікові	Пристигаючі	Достиглі та перестійні	
Шпилькові						
Смерека	257,2	129,6	343,4	425,0	522,3	450
Модрина	196,1	56,0	317,3	354,6	345,8	400
Ялиця	236,3	92,3	305,2	353,3	385,1	—
Сосна	200,9	130,6	243,6	277,3	294,1	220
Разом	225,7	125,8	282,0	330,3	415,4	
Листяні тверді						
Бук	230,0	111,31	240,9	309,2	291,7	300
Клен	128,8	88,7	183,4	243,0	165,8	
Ясен	159,8	109,6	182,6	203,8	248,5	
Дуб високоствбурний	142,6	89,5	180,5	205,1	196,4	250
Граб	121,1	43,7	110,5	160,1	175,6	190
Дуб низькоствбурний	93,3	106,1	88,7	93,7	93,8	110
Акація	98,6	45,5	80,4	121,9	109,5	
В'яз	91,5	56,7		103,3	230,0	
Разом	178,2	95,4	201,3	261,5	243,4	
Листяні м'які						
Береза	129,6	47,3	129,0	173,5	193,9	140—200
Вільха	89,1	34,1	98,4	140,9	199,5	200
Разом	101,6	36,6	107,8	152,2	194,5	
Інші деревні породи	75,6	23,3	58,7	160,0	165,9	
Чагарники	14,1	7,9	17,5	36,7	14,2	
Загалом	192,8	109,2	220,5	284,8	316,6	

Лісостани з перевагою дуба звичайного повинні бути віднесені до категорії особливоцінних лісових масивів, генетичних резерватів, заказників, оскільки як у регіональному, так і загальноконтинентальному аспектах їм загрожує небезпека остаточного зникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генсірук С. А., Нижник М. С., Копій Л. І. Ліси Західного регіону України. Львів, 1998. 407 с.

2. Hołowkiewicz E. Studia historyczny z życia lasu. Sylvan. T. 10. 1883. S. 4—33, 69—105, 153—81, 217—253, 277—305, 353—400.
3. Pol W. Pamiętnik o Dniestrze // Działa. T. 4. 1876, S. 251—279
4. Солдатов А. Г., Тюков С. Ю., Туркевич М. В. Ліси України. К.: Вид-во УААН, 1960. 461 с.

SUMMARY

Platon TRETJAK, Hryhorij KRYNYTSKY, Anatolij DEINEKA

STATE OF WOODS AND ECOLOGICAL PROBLEMS OF WOOD CULTURE IN LVIV REGION

During last 1000 years the significant changes have taken place in wood landscapes of region. The general forestation of territory has been reduced to 40-60 % in mountains and 12-40 % on plain. Considerably the oak plantings have been reduced in second half of XX century. The contemporary condition of woods, especially species and age structure and productivity cause the concerns of specialists.